

UDK 911.3:728.71:502.7 (497.12) = 863

Anton Gosar *

UČINKI POČITNIŠKIH BIVALIŠČ NA PREDOBRAZBO SLOVENSKE KULTURNE POKRAJINE

Počitniška bivališča so od šestdesetih let dalje tudi predmet geografskih proučevanj.

Naš pristop se razlikuje od pristopa drugih raziskovalcev te problematike in "regulatorjev" prostorskega razvoja, ker pojmujeemo počitniško bivališče kot kompleksno urbano in funkcijsko celico prebivanja. Splošni vseslovenski upravni akti pa "vikend" žal še vedno obravnavajo kot urbani-stanovanjski objekt. Z razmakom izgradnje te, za geografe specifične oblike prebivanja, je vedno bolj v ospredju širša dimenzija omenjene zvrsti poselitve, saj ne učinkuje na pokrajinske dejavnike klasično, temveč vsebuje celo vrsto "morfoloških" in dejavnostnih posebnosti. Velikokrat so učinki koncentrirani in zato še bolj opazni (ali ponekod celo moteči), njih vsesplošna lastnost pa je, da so vsepovsod prisotni in, da z namembnostjo vplivajo na celo vrsto dejavnosti. V pričujočem članku se bomo posvetili prednostno učinkom, ki jih zaznavamo v naseljih in naselbinski mreži. Hipoteze in zaključki temelje na empirični obdelavi statističnih podatkov in analizi na terenu zbranega gradiva.

Počitniška bivališča in urbano omrežje

Počitniška bivališča so na slovenskem podeželju in mestih rastla skozi vse povojno obdobje. Bila so ponekod kontinuum vilske izgradnje v rekreativne namene iz predvojne dobe, ponekod so nastajala

---

* Mag., geogr., asistent, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

kot protiutez opustitve stalne poselitve v depresijskih območjih, največkrat pa so bila posredno, ali neposredno povezana s preseljitvijo prebivalstvene strukture mest in podeželja. Iz planarskih domov in zidanic, iz kmečkih hiš in gospodarskih poslopij, a tudi povsem na novo na vaškem, kmečkem ali družbenem zemljišču so zrastle stanovanjski objekti

- ki niso v lasti avtohtonega prebivalstva in
- ki niso stalno poseljeni, saj so prednostna opravila obiskovalcev oziroma lastnikov povezana s prostočasnimi dejavnostmi značilnimi za kraj in regijo.

Povojna urbana širitev omenjene zvrsti poselitve zajema v Sloveniji nekaj značilnih faz in oblik poselitve. Najpoprej se alohtono lastništvo posesti povečuje v izletniških, zdraviliških in turističnih krajih (npr. Bled, Jezersko, Trška gora, Piran, Rakitna, Gorenja vas, Kamniška Bistrica) nato se že sredi šestdesetih let krepi težnja po lasti nepremičnine namenjene rekreaciji na podeželju, ponavadi v suburbanih conah mest, oziroma v območju dnevne migracije, a tudi po izgradnji ali rekonstrukciji hiš v osrednjealpskih in primorskih območjih (npr. Škofjeloško hribovje, Slovensko primorje, Bohinj...). Obdobje "socialnega bogastva" pa je v sedemdesetih letih vneslo v večino slovenskih vasi in mest omenjeno obliko urbane širitve, oziroma popestritve. Posebno izrazito povečanje števila lokacij s počitniškimi bivališči beležimo v tem obdobju v subpanonskem, vinorodnem območju in na Krasu, tam kjer je bila ta zvrst gradnje tolerirana in dovoljena (vojaške cone!). Obenem se v tem obdobju veča skladno z modo, željo in potrebo po rekreaciji število počitniških bivališč v že poprej v te namene obljudenih lokacijah: prednostno v zimsko-športnih središčih (omasovljenje zimskih športov!) in na podeželju različnega geografskega značaja (planine, vinorodne gorice...). Med vsemi 5892 naselji v Sloveniji je najti počitniška bivališča že najmanj v vsaki drugi, oziroma v 55,3 % vseh popisnih naselbinskih enotah. Empirično dokazuje omenjene trditve priložena tabela št.1.

Izmed vseh 18.965 v Sloveniji uradno v popisu leta 1981 zabeleženih počitniških bivališč (neuradno so časopisna poročila glej DELO, TELEKS - objavljala podatke o preko 27.000 vikendih) jih je večina locirana na podeželju, oziroma v slovenskih vaseh. Na mestnem ozem-

lju so popisovalci zajeli le dobro desetino počitniških bivališč (12,5 %). Pa se tod so izrazitejšo koncentracijo beležili le v turističnih središčih, kot na primer na Bledu in v Kranjski gori; v obmorskih, po povojni depopulaciji zaznamovanih mestih (Izola, Piran) in v tistih mestih katerih kraki segajo v atraktivno suburbano cono (npr. v Ljubljani ob Ljubljani, v Mariboru na Pohorje). Med devetimi naselji z več kot stotimi počitniškimi bivališči pa bi lahko med podezelska brez pomisleka uvrtili le tri: Gorenjsek, Zaplano in Rakitno. (Tabela 1 - Nekatere značilnosti izgradnje in rasti počitniških bivališč v Sloveniji do leta 1981)

Hipotezo, ki se nam iz poprejnega odstavka ponuja poizkusajmo se dopolniti. V celotni Sloveniji ima več kot 10 počitniških bivališč le 441 krajev, oziroma 13,5 % naselij. O izraziti koncentraciji počitniških bivališč in o planirani izgradnji teh objektov za potrebe rekreacije ne more biti govora. Dejstvo, da je kar v 2249 slovenskih naseljih, ali v 69 % vseh, ki imajo počitniška bivališča manj kot pet, največkrat pa le eno počitniško bivališče, daje slutiti anarhične razsežnosti naše urbane izgradnje. Povejmo le, da je na Bavarskem več kot tri četrtine počitniških bivališč zgrajenih v turističnih središčih. Da gre pri nas za načrtno oživljanje podeželja in varovanje atraktivnih naravno-kulturnih posebnosti dežele gre komajda verjeti! Bolj sprejemljiva je hipoteza, da je poselitev podezelskih vasi stvar posameznika, njegove kapitalne moči in možnosti (fizične, pravne in politične). Naložba kapitala, ali statusni simbol pri vsem tem nista zanemarljivi vrednosti!

Primeri iz alpske Slovenije, pa tudi panonske in kraške kažejo, da staro omrežje naselij ni vezano na rekreacijsko infrastrukturo in da je torej večino lokacij počitniških bivališč izven območij usmerjene in pesterre rekreativne dejavnosti. Le v naseljih z izrazito zinsko-turistično usmerjenostjo se uveljavlja organizirana stanovanjska izgradnja za ta namen, drugod - celo na še izrazito urbaniziranem Koprskem primorju prevladuje privatna iniciativa. Disperzna poselitev, privatna iniciativa v urbani izgradnji in zatiskanje oči pred vedno očitnejšimi urbani in funkcijskimi učinki izgradnje in občasne poselitve počitniških bivališč po alohtonih lastnikih in gostih so problemi s katerimi se geografi moramo spopasti, jih vrednotiti in iskati za naše družbeno-ekonomske razmere ustrezne, načrtovane možnosti. (Tabela 2- število naselij s počitniškimi bivališči v Sloveniji leta 1981)

Tabela 1 Nekateri značilnosti izgradnje in rasti počitniških bivališč v Sloveniji do leta 1981

	Delež počitniških bivališč, izgrajenih po obdobjih (v %)				Razvrstitev izgradnje počitniških bivališč po RS							
					Število KS v naslednjim številom počitniških bivališč, zgrajenimi							
	do 1960	1961-1970	po 1971	neznano	do leta 1961			v obdobju 1971-1981				
				nad 50	25-49	10-24	nad 50	25-49	10-24	0	0	0
1. Ajdovščina	48,3	3,3	32,7	16,2	0	0	1	0	0	0	0	0
2. Brežice	32,2	10,6	32,2	24,9	0	1	11	0	2	0	8	0
3. Celje	25,3	10,9	31,3	32,5	0	0	1	0	1	0	3	0
4. Cerknica	24,1	6,9	39,5	29,4	0	1	1	1	1	1	1	1
5. Črnomelj	28,3	6,9	31,1	33,6	0	1	2	0	2	0	1	0
6. Domžale	8,2	4,8	52,9	34,1	0	0	0	0	0	3	1	1
7. Dravograd	12,5	25,0	37,5	25,0	0	0	0	0	0	0	0	0
8. G. Radgona	31,1	5,7	33,0	30,2	0	1	2	0	0	0	4	4
9. Grosuplje	15,3	8,8	41,6	34,3	0	0	4	1	4	5	5	0
10. Hrastnik	13,9	4,6	23,2	58,1	0	0	0	0	0	0	0	0
11. Idrija	22,6	10,7	33,9	32,7	0	0	1	0	0	0	1	0
12. Sl. Bistrica	37,1	24,7	15,5	22,7	0	0	0	0	0	0	0	0
13. Izola	12,2	21,1	33,9	32,7	0	0	1	0	1	1	1	1
14. Kobovše	62,9	3,2	20,1	13,8	1	0	2	0	0	0	1	0
15. Koper	29,1	16,6	24,2	30,1	0	0	2	0	0	0	4	0
16. Krško	15,7	8,2	33,9	42,1	0	0	2	0	0	0	4	0
17. Laško	34,4	5,8	26,6	33,1	0	0	0	0	0	1	0	0
18. Lenart	32,0	3,9	30,7	33,3	0	0	2	0	0	0	1	0
19. Lendava	33,3	22,2	22,2	28,2	0	0	0	0	0	0	0	0
20. Litija	22,3	7,7	35,1	34,8	0	0	3	0	1	4	4	0
21. Lj. Bežigrad	100,0	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0	0	0	0	0
22. Lj. Center	100,0	0,0	0,0	0,0	0	0	0	0	0	0	0	0
23. Lj. M.-Polje	8,7	6,3	36,5	48,4	0	0	0	0	0	0	3	0
24. Lj. Siska	15,9	19,8	24,7	39,5	0	0	2	0	0	0	2	0
25. Lj. V.-Rudnik	11,4	14,2	38,5	35,9	0	0	4	2	3	4	4	0
26. Lutomer	36,8	5,3	48,1	15,8	0	0	1	0	0	0	1	0
27. Logatec	24,8	12,4	37,9	24,8	0	0	0	0	0	0	3	0
28. Mb. Pesnica	9,3	6,6	34,0	50,0	0	0	0	0	0	0	1	0
29. Mb. Občeljske	16,9	3,8	37,7	41,5	0	0	0	0	0	0	0	0
30. Mb. Rocovci	10,8	17,5	44,6	27,1	0	0	1	0	2	0	2	0
31. Mb. Ruše	4,6	2,8	48,6	44,0	0	0	0	0	0	0	2	0
32. Mb. Tabor	28,2	7,7	15,4	48,7	0	0	0	0	0	0	0	0
33. Mb. Trese	7,6	5,8	36,6	50,0	0	0	0	0	2	1	1	0
34. Metlika	14,0	11,2	44,7	30,0	0	0	1	1	1	1	4	0
35. M. Sobota	24,8	3,8	53,8	17,6	0	0	0	0	1	1	2	0
36. Nova Gorica	41,7	8,9	21,4	27,9	0	0	1	0	0	0	0	0
37. Novo mesto	15,9	14,1	36,8	33,2	0	2	4	4	2	9	9	0
38. Ormož	37,8	6,5	36,4	19,2	0	3	2	0	0	1	4	0
39. Piran	17,3	14,5	14,0	34,2	1	2	1	1	0	0	2	0
40. Postojna	10,0	10,0	40,0	20,0	0	0	0	0	0	0	0	0
41. Ptuj	29,2	8,1	38,2	24,4	0	2	6	0	3	4	4	0
42. Račice ob D.	5,3	13,8	50,0	30,8	0	0	0	0	0	0	1	0
43. Ribnica	38,7	8,7	28,7	24,0	0	0	2	0	0	0	1	0
44. Sevnica	29,3	9,0	27,4	34,2	0	1	3	0	0	0	5	0
45. Sežana	49,5	6,4	25,9	18,1	0	1	1	0	0	0	1	0
46. Sl. Gradec	32,8	4,7	28,1	34,4	0	0	1	0	0	0	0	0
47. Sl. Bistrica	17,2	6,4	38,9	37,4	0	0	1	0	1	3	1	0
48. Sl. Konjice	26,1	5,7	40,1	28,0	0	0	1	0	0	0	1	0
49. Sentjur pri C.	26,3	9,2	34,7	29,7	0	0	2	0	0	1	1	0
50. Šmarje pri J.	25,5	6,6	39,2	28,7	0	0	4	0	0	0	9	0
51. Trbovlje	25,0	28,1	15,6	31,3	0	0	0	0	0	0	0	0
52. Trebnje	20,8	11,4	44,8	22,9	0	2	4	2	4	1	1	0
53. Velenje	22,8	6,7	21,9	46,6	0	0	1	0	0	0	1	0
54. Vrhnika	5,5	21,2	25,9	47,2	0	0	0	0	1	0	1	0
55. Zagorje	19,7	6,1	42,4	31,8	0	0	0	0	0	0	1	0
56. Zalec	15,8	8,1	39,9	36,1	0	1	3	1	1	7	7	0
57. Jesenice*	14,7	10,7	32,9	39,6	1	1	1	1	1	2	2	0
58. Kamnik*	21,3	17,7	31,2	29,8	0	0	0	0	0	0	1	0
59. Kranj*	19,9	16,1	26,9	37,1	0	0	3	0	2	4	4	0
60. Mozirje*	21,4	14,5	33,7	31,3	0	0	1	0	1	2	2	0
61. Radovljica*	26,9	20,2	21,8	31,0	1	2	6	2	1	4	0	0
62. Ravne na K.*	19,6	10,8	32,6	34,9	0	0	0	0	0	0	4	0
63. Škofja Loka*	32,1	21,2	24,1	22,6	0	0	6	0	1	2	2	0
64. Tolmin*	40,9	4,8	31,0	23,2	1	0	5	0	0	5	5	0
65. Trzin*	10,2	15,3	41,3	33,2	0	0	0	0	1	2	2	0
*Alpski svet	24,9	15,3	28,2	31,6	3	3	12	3	7	22	22	0
SR Slovenija	23,5	11,3	33,6	31,6	5	21	93	16	44	136	136	0

Vir: Mikrofilm U 1 C AOP-MI RSNI SRS; 3.1.5 in 3.1.6; Popis 31.3.1981 Krajevne skupnosti; Maselja.

Tabela 2 Število naselij s počitniškimi bivališči v Sloveniji leta 1981

Občine	Število naselij		Število naselij s naslednjim številom počitniških bivališč							Število počitniških bivališč		
	skupaj	s počit. bivališči	nad 250	100-249	50-99	25-49	10-19	5-9	1-4	skupaj	v	na
1. Ajdovščina	60	36	0	0	0	1	1	5	29	118	7	111
2. Brežice	114	90	0	0	0	4	23	22	41	707	91	616
3. Celje	125	66	0	0	0	0	4	18	44	265	34	231
4. Cerknica	127	73	0	0	0	4	1	6	62	286	4	282
5. Črnomelj	167	41	0	0	1	2	5	8	26	318	4	314
6. Domžale	163	67	0	0	1	1	6	8	51	293	2	291
7. Dravograd	22	5	0	0	0	0	0	0	5	8	2	6
8. Gornja Radgona	95	50	0	0	0	1	3	12	34	212	6	206
9. Grosuplje	210	145	0	0	1	1	15	35	93	712	6	706
10. Hrastnik	19	9	0	0	0	1	0	0	8	43	1	42
11. Idrija	63	42	0	0	0	1	2	8	31	159	11	148
12. Ilirska Bistrica	62	17	0	0	0	1	1	3	12	97	46	51
13. Izola	10	8	0	0	1	2	1	3	1	154	111	45
14. Kočevje	177	77	0	0	0	0	1	7	69	189	3	186
15. Koper	101	51	0	0	2	0	1	6	42	302	90	212
16. Krško	183	92	0	0	0	4	11	13	67	401	14	387
17. Laško	104	50	0	0	0	0	2	7	41	154	1	153
18. Lenart	79	42	0	0	0	0	3	4	35	153	1	152
19. Lendava	23	4	0	0	0	0	0	0	4	9	2	7
20. Litija	155	89	0	0	0	2	8	15	64	376	3	373
21. Lj. Bežigrad	6	2	0	0	0	0	0	0	2	3	2	1
22. Lj. Center	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0
23. Lj. Moste-Polje	58	24	0	0	0	0	4	6	14	126	5	121
24. Lj. Šiška	56	35	0	0	0	3	4	6	22	263	26	237
25. Lj. Vič-Rudnik	192	124	0	1	3	4	17	24	75	1.072	47	1.025
26. Ljutomer	62	18	0	0	0	0	2	4	11	76	0	76
27. Logatec	19	18	0	0	1	1	1	7	8	169	55	114
28. Maribor Peznica	65	44	0	0	0	0	3	10	31	150	1	149
29. Maribor Pobrežje	28	17	0	0	0	0	0	4	13	53	9	44
30. Maribor Rotovž	14	12	0	0	2	0	3	2	5	166	132	34
31. Maribor Ruše	27	21	0	0	0	0	4	5	12	109	10	99
32. Maribor Tabor	7	6	0	0	0	0	1	4	1	39	33	6
33. Maribor Tezno	33	17	0	0	1	1	2	2	11	172	78	94
34. Metlika	59	39	0	0	0	3	9	8	19	320	31	289
35. Murske Sobota	134	59	0	0	0	1	3	12	43	238	6	232
36. Nova Gorica	133	48	0	0	0	1	3	4	40	168	3	165
37. Novo mesto	333	206	0	0	1	14	26	36	131	1.343	26	1.317
38. Ormož	81	61	0	0	0	2	7	19	33	354	0	354
39. Piran	11	10	0	3	1	1	0	1	4	778	658	120
40. Postojna	62	12	0	0	0	0	0	1	11	30	6	22
41. Ptuj	214	108	0	0	0	5	13	27	63	651	24	627
42. Radlje ob Dravi	37	21	0	0	0	1	2	4	14	94	1	93
43. Ribnica	90	47	0	0	0	0	3	5	39	150	6	144
44. Sevnica	126	75	0	0	0	0	2	18	45	365	8	357
45. Sežana	169	101	0	0	0	0	3	14	84	281	7	274
46. Slovenj Gradec	33	17	0	0	0	0	2	1	14	64	0	64
47. Slovenska Bistrica	129	66	0	0	0	0	8	9	49	267	0	267
48. Slovenske Konjice	80	41	0	0	0	1	3	3	34	157	4	153
49. Szentjur pri Celju	119	65	0	0	0	0	5	11	49	239	3	236
50. Smarje pri Jelšah	186	123	0	0	0	0	10	29	84	485	15	470
51. Trbovlje	17	13	0	0	0	0	0	2	11	32	1	31
52. Trebnje	214	123	0	0	1	6	14	18	84	734	1	733
53. Večenje	37	26	0	0	0	0	2	4	18	105	3	102
54. Vrhnika	32	22	0	1	0	0	1	4	16	254	18	236
55. Zagorje	71	30	0	0	0	0	0	2	28	64	1	63
56. Zalec	105	69	0	0	3	1	14	13	38	439	0	439
57. Jesenice*	31	27	1	0	2	2	5	5	12	634	300	334
58. Kamnik*	115	46	0	0	0	0	3	2	41	141	23	118
59. Kranj*	117	71	0	0	2	3	14	7	45	579	26	553
60. Mozirje*	59	47	0	0	0	2	3	8	34	252	31	221
61. Radovljica*	95	67	0	2	5	3	8	9	40	1.011	217	794
62. Ravne na K.*	41	17	0	0	0	0	0	2	15	46	0	46
63. Skofja Loka*	184	109	0	0	0	0	9	19	81	461	31	430
64. Tolmin*	117	80	0	0	1	2	10	15	52	474	36	438
65. Trzin*	33	22	0	0	1	1	4	4	12	196	38	158
*Alpski svet	792	486	1	2	11	13	56	71	352	3.794	704	3.090
SR Slovenija	5.892	3.261	1	7	30	80	323	572	2.249	18.965	2.366	16.599

Viri: Mikrofilm U 1 C ADP-MZ RSNI SRS; 3.1.5 in 3.1.6; Popis 31.3.1981 Krajevne skupnosti; Naselja.

Urbani in funkcionalni učinki izgradnje počitniških bivališč (metodološka izhodišča proučevanja)

Počitniška bivališča so sestavni del slovenske kulturne pokrajine. Njihove urbane in funkcijske učinke, lahko razvrstimo v dve osnovni kategoriji: v učinke, ki jih je zaznati v naselju nastanka in v učinke, ki vplivajo na spremembo položaja naselja v okviru hierarhične mreže naselij. Doslej se geografi ne z enim ne z drugim problemom prestrukturiranja kulturne pokrajine nismo sistemsko ukvarjali. Vpliv počitniških bivališč na preobrazbo morfologije naselij so v okviru študij o ogroženosti vaške kulturne dediščine pretežno obravnavali arhitekti in etnologi. Pravo vsebino te preobrazbe - kot npr. učinke počitniških bivališč na spremembo naselbinskega tlorisa - pa nismo vrednotili. Podobno je bilo le malo rečenega o spremembah, ki so jih počitniška bivališča vnesla v naselbinsko strukturo, kjer se je ponekod zvrst poselitve spremenila od stalne k občasni, kjer prevlada agrarnih naselbinskih oblik ni več dominantna urbana oblika v naseljih... Skladno s spremembo vizualne komponente prostora smo deležni posredno tudi funkcijske preobrazbe naselja pod vplivom izgradnje, lastništva in sezonskosti obiska počitniškega bivališča. Gospodarska usmerjenost ter socialna struktura prebivalcev naselij je vsaj deloma podvržena pridobljeni prostorski funkciji naselja. Omenjene spremembe so redkeje v naših razmerah neposredno vplivale na prevrednotenja v okviru podedovane naselbinske mreže. Ob sodelovanju drugih dejavnikov v prostoru pa ponekod že prihaja do nove hierarhije v okviru centralnosti naselij (primer Bohinja!).

1. Na morfologijo naselij učinkujejo počitniška bivališča v modelu omenjene načine. Pomembnejše spremembe je verjetno opaziti v naselbinskem tlorisu, ki je razširjen ali/in dopolnjen, v spremenjenem razmerju med pozidanimi in nepozidanimi površinami, v izrazitejši diferenciaciji gradbene strukture in specifičnimi urbani dodatki, ki bolj ali manj ohranjajo ali dopolnjujejo kulturno dediščino kraja.

Učinki počitniških bivališč so še posebno izraziti v naselbinskem tlorisu. Uveljavljata se dva osnovna tipa sprememb v tej smeri: bodisi, da počitniška bivališča zapolnijo vmesne urbane površine v okviru naselja in se, na tej osnovi oblikuje po

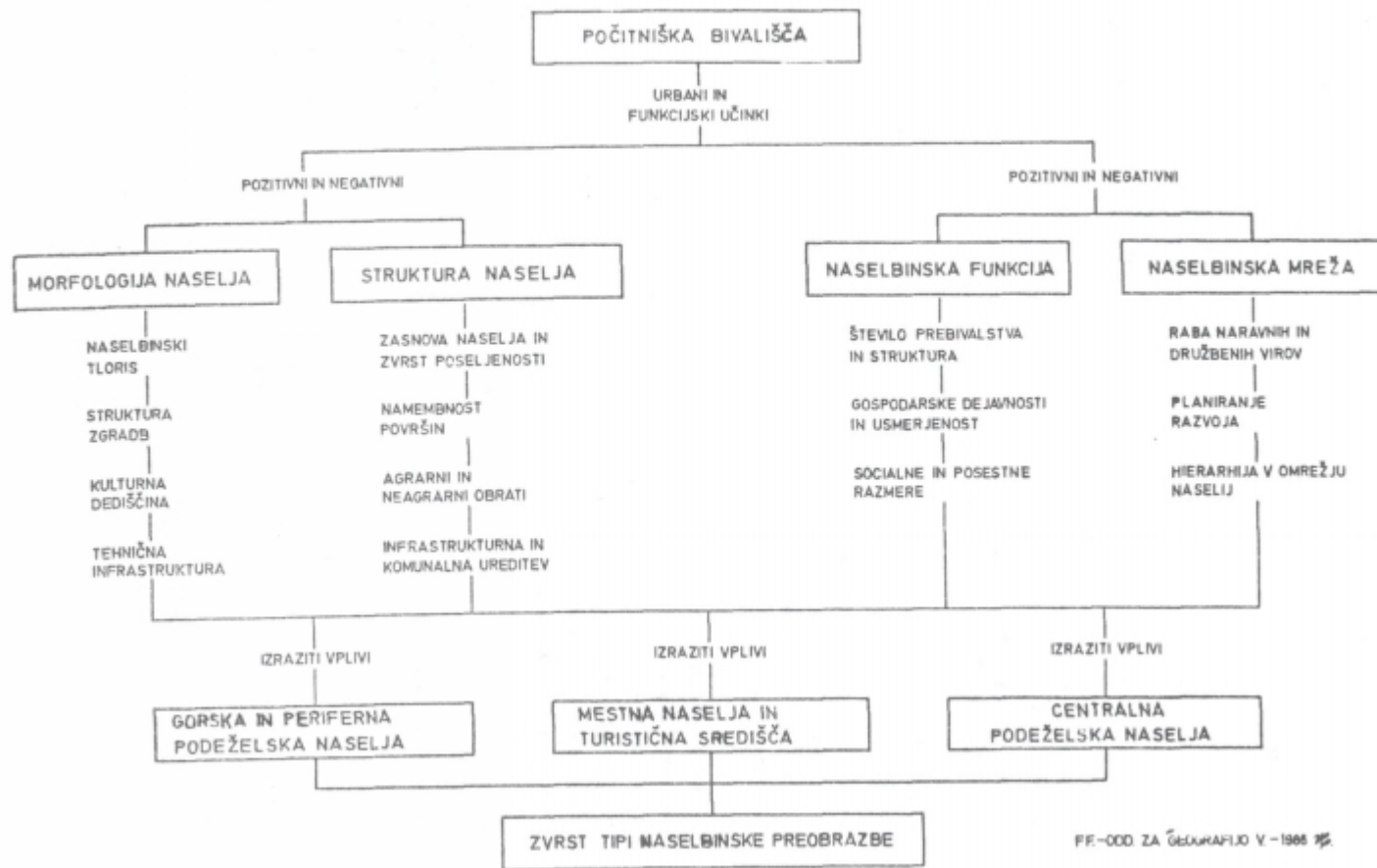
izgledu, strukturi in funkciji "mešan tloris" urbanih komponent v naselju; ali pa se zasnujejo urbane četrti počitniških bivališč, ki dopolnijo, z razraščanjem te gradbene dejavnosti, vedno bolj prvotni naselbinski tloris naselja. Ob starejšem jedru se uveljavljajo namreč (tedaj) novi deli naselja, ki sčasoma ne izkazujejo le bivalnih objektov, temveč oblikujejo satelitsko trgovsko in drugo infrastrukturalno mrežo. Koncentrirana izgradnja počitniških bivališč (npr. izgradnja počitniških stanovanj v stolpnicah, blokih, ali vrstnih hišah) na omejenem, naselju pripojenem ozemlju delež pozidanih površin v naselju zvišuje, čeprav ostaja, po drugi plati, obsežnejša nepozidana "obcestna" pokrajina za splošno, tudi rekreacijsko rabo. V mnogih turističnih središčih srečujemo oba tipa poselitve prostora (oziroma naselij) s počitniškimi bivališči. Vgrajevanje počitniških bivališč v osnovni tloris naselja ohranja ponavadi razmerje med pozidanimi in nepozidanimi površinami na isti ravni (v kolikor gre za preureditev objektov z drugimi namembnostmi v počitniška bivališča) oziroma "zelene površine" neusmiljeno krči (gradnja hišic na razpoložljivi naselbinski posesti!).

Diferenciacija v zgradbeni sestavi naselja nastopa, zaradi izgradnje počitniških bivališč, v raznoterih oblikah. Neka tera redka naselja zunanjih sprememb sploh ne kasejo. Trans formacijo v funkciji obstoječega stavbnega fonda namreč ni opaziti v zunanjem izgledu naselja, oziroma stavbe. Vendar ohranjanje klasičnega zunanjega videza zgradb in s tem tudi naselbinske kulturne dediščine tradicionalnosti v notranji opremljenosti zgradb ne pogojuje, saj te po pravilu s spremembo lokacije na bivalni kvaliteti pridobeli. V težnji po avtentičnosti naselbinske slike nekateri lastniki počitniških bivališč pri adaptiranju stavb celo pretiravajo.

K spremembi naselbinskega izgleda pripomorejo predvsem novo gradnje počitniških bivališč. Te se od tradicionalnega arhitektonskega izročila lahko povsem razlikujejo, so izročilu po izgledu blizu, ali pa so celo v mnogočem identične s stavbno kulturno dediščino kraja. V glavnem ločimo tri tipe novogradenj katerih učinke ni mož prevzeti:

- tip počitniških apartmajev v blokih in stolpnicah

UČINKI POČITNIŠKIH BIVALIŠČ NA OBLIKO IN FUNKCIJO NASELIJ

- tip počitniških hišic nadregionalnega značaja (t.j. "nealpski" tip hiše)
- tip lokalnim posebnostim prilagojen tip počitniškega bivališča (brunarice, kamenite hiše...)

Hipoteza o učinkih počitniških bivališč na prostor pretežno temelječa na razmerah v alpskem svetu, ne more in ne sme biti vsesplošno veljavna. Ploskovno jo kot povprečje ali zakonitost ne smemo obravnavati. Geografu se ob tem zastavlja vprašanje kateri so pomembnejši dejavniki, ki poleg nastetih in analizi ranih diferencirano delujejo na intenziteto in zvrst učinkov.

Prvi faktor, ki ga gre upoštevati je nedvomno relief. V naseljih dolinskega in skoraj po pravilu urbaniziranega območja, z boljšim prometnim omrežjem in številnejšimi centralnimi kraji so učinki počitniških bivališč drugačni od tistih, ki jih bomo ugotovili v naseljih gorskega in visokogorskega značaja. Vendar nadmorska višina ne more biti osnovno pravilo ločevanja. Bolj bomo morali ločevati med dolinskimi in centralno-prometnim značajem in gorskim ter perifernim značajem naselja. Intenzivnost in diferenciranost učinkov bomo lahko primerjali kasneje ločeno med naselji z istimi, recimo reliefnimi in nasprotnimi reliefnimi karakteristikami.

2. Drugi dejavnik, ki ga ne gre zanemariti, ko govorimo o urejanju učinkov počitniških bivališč v določenem sistemu je distančni. Razdalja med stalnim bivališčem in počitniškim merjena v kilometrih, ali s časom neposredno vpliva na celo vrsto učinkov. Največkrat odloča o številu obiskov in nato še posredno o intenzivnosti rekreacije, oziroma rabe naravnih in kulturnih dobrin pa tudi trgovske, gostinske in druge infrastrukture v kraju počitniškega bivališča. Posebno izrazito učinkovanje distančnega dejavnika bi lahko opazili takrat, ko prometne razmere ne omogočajo vožnje z avtom od vrat stalnega do vrat počitniškega bivališča (vprašanje sezonske prevoznosti cest in izgradnje cest nasploh).
3. Naslednji dejavnik na katerega moramo biti pozorni je velikost, oziroma tip kraja (mestni, vaški) in njegova stopnja turistične usmerjenosti. V mestih, občinskih središčih in turističnih centrih, z vsemi za rekreacijo potrebnimi napravami so počitniška

bivaljišča, čeprav številna, le eden od številnih dejavnikov, ki preoblikuje naselje, medtem, ko so na vasi najpogosteje edini pomembnejši in nov urbani dejavnik preoblikovanja naselja. Različne učinke lahko pričakujemo tudi znotraj skupine turističnih središč. Predvsem bo diferenciacija učinkov očitna med zimsko-sportnimi in klasičnimi turističnimi naselji. Umestno bi bilo zato ločevati intenzivnost in različenost vplivov počitniških bivaljišč

- v naseljih z mestnim značajem in (ločeno) centralnimi ter turističnimi funkcijami
- in v naseljih z vaškim značajem in (ločeno) pretežno kmečko, oziroma turistično gospodarsko usmerjenostjo.

Rezultate pridobljene z analizo in empirično verifikacijo učinkov počitniških bivaljišč je potrebno smiselno razviti glede na obliko, oziroma vrst ter nenazadnje intenzivnost učinkov. Tipologijo, ki jo urbana geografija uporablja bi bilo potrebno funkcionalno modificirati. Najboljše in smiselno ustrezne tipe učinkov bomo dobili, če bomo generalizirane vrednosti dobljene z analizo vstavili v model štirih vrst učinkovanja: na naselbinsko sliko, na strukturo naselja, na funkcijo naselja in na rabo prostora. V tem smislu se nam oblikuje nekaj vrst učinkov, ki jih lahko uvrstimo v sistem.

1. Spremenjeno morfologijo naselij bomo predvidoma opredelili, oziroma učinke razvrstili v okviru različnih:

- tipov fiziogramsko diferenciranega tlorisa (dopolnjen, razširjen, nemoten tloris)
- tipov vrst arhitektonsko preobrazbene stopnje (blokarska, individualna, mešana gradnja oziroma adaptacije in nespremenjeni videz naselja) in
- tipov zgradbene strukture počitniških bivaljišč (ohranjeno tradicionalno izročilo: brunarice, kamnite hiše moderne zgradbe : vel, "nealpske" hiše, drugi stili)

2. Spremembe v splosni zgradbeni strukturi naselja bomo predvidoma lahko razvrstili po treh kriterijih in opredelili tri tipe sprememb:

- tip različne preobrazbene stopnje uslužnostne infrastrukture (po lokaciji in vrsti)
- tip različne preobrazbene stopnje turistične infrastrukture

Urednotenje učinkov počitniških bivališč na preobrazbo slovenskega alpskega sveta

Učinki počitniških bivališč

Neposredni učinki

Posredni učinki

Urbani

Funkcijski

Urbani

Funkcijski

Urbani		Funkcijski		Urbani		Funkcijski	
Pozitivni:	Negativni:	Pozitivni:	Negativni:	Pozitivni:	Negativni:	Pozitivni:	Negativni:
- nove stanovanjske enote	- neustrezna velikost in oblika počitniškega bivališča	- vlaganje v obnovo vasi, hiš, infrastrukture	- intenzivnost rabe posebnih in družbenih površin	- ohranitev poselitve vzdrževanje lokalne infrastrukture	- pretirana "egoizacija" prostora	- polifunkcionalnost alpskega sveta	- prednostno odločanje lastnikov počitniških bivališč
- obnova in sanacija poslopij	- ograjevanje parcel, ki pripadajo počitniškemu bivališču	- delo in zaslužek lokalnemu prebivalstvu	- uničevanje vegetacije	- povečevanje števila obratov, namenjenih turistom	- spremembe v izgledu kmečkega doma	- zviševanje standarda	- opuščanje klasičnih oblik proizvodnje
- raba pripadajočih zemljišč (in socialnega preloga)	- neplanska urbanizacija podeželja	- pomoč in nasveti pri kmečkih opravilih	- vpliv na spremembe živinorejskega in kmetijskega delovnega procesa	- izboljšanje frekvence prometnih sredstev (redni avtobusni prevoz)	- izgradnja poti za motorni promet (poseg v gozd)	- vnašanje novih navad	- ostarevanje klasičnih turističnih središč
- gradnja in izboljšava prometnega omrežja in infrastrukture nasploh	- gradnja v doslej neposeljenih območjih	- odkup pridelkov	- vnašanje urbanih navad (pranje avtomobilov...)	- spremembe v opremljenosti hiš na podeželju		- posvajanje podeželja in zimskošportnih turističnih središč	- enostranskost ponudbe in rabe prostora
- dopolnitev turistične ponudbe sploh	- divja ("črna") gradnja	- vplivnost in pomoč pri revitalizaciji podeželja	- ekološko obremenjevanje in onesnaževanje (ob športnih dejavnostih)	- izgradnja poti za motorni promet			- motorni promet
- dopolnitev turistične ponudbe	- ekološka obremenjenost in onesnaževanje	- dohodek/davki (tudi od oddajanja počitniških bivačlišč)	- alohtonost lastništva (onemogoča enotno pravno regulativo)				
	- nenormalno zviševanje cene zemljišča	- vnašanje urbanih navad (sanitarije...)	- povečevanje turističnega obiska in dejavnosti				
			- povečevanje motornega prometa				

(po zvrsti in kapacitetah)

- tip spremenjenih razmerij med počitniškimi in stalnimi bivališči (uravnovesenost, prevlada)

3. Učinke počitniških bivališč na funkcijo naselij izražajo lahko naslednji dejavniki razvrščeni v skupine (tipe):

- zvrsti rasti stalnih bivališč glede na rast počitniških bivališč (rast, stagnacija ali upad stalnih bivališč)
- zvrsti demografske preobrazbe (intenzivna, ustaljena, nespremenjena)
- spremembe v centralnosti kraja (brez, s turističnimi, s turističnimi in drugimi centralnimi funkcijami)

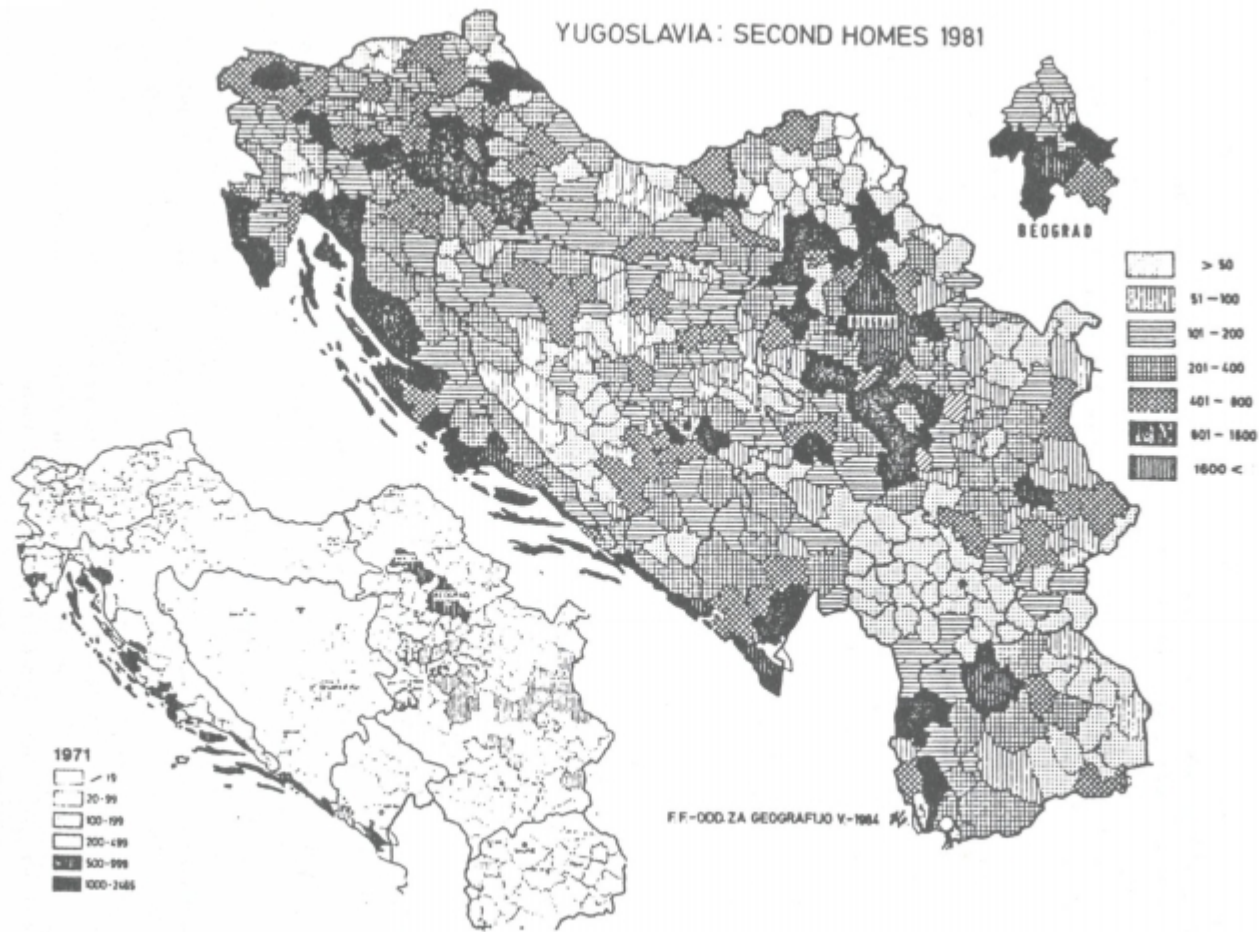
4. Intenzivnost sprememb v kulturni pokrajini v in izven obravnavanih naselij bo razporejena, glede na generalizirane kazalce, v:

- tip diferencirane stopnje izrabe naravne in kulturne dediščine (intenzivna, manj intenzivna, zanemarljiva)
- tip agrarne rabe planin s počitniškimi bivališči (opuščena, spremenjena, oživiljena)
- tip socialno-posestne preobrazbe (velike, povprečne, minimalne)

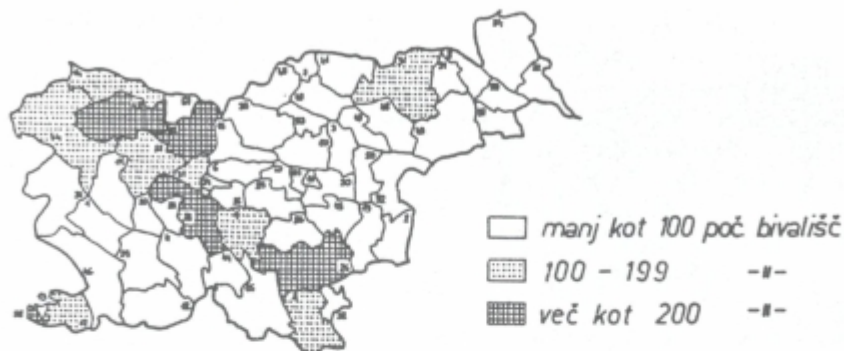
Sklep (z aplikativnim primerom)

Ob povečanem ekonomskem potencialu meščanske družine, rastoči inflaciji, ki se ji lahko delno zoperstavimo le s takojšnjim nakupom dobrin in nepremičnin; ob povečanem deležu "na novo bogatih" in prevrednotenju gospodarskega potenciala številnih agrarnih območij, je povsem razumljivo, da lakote po naložbi kapitala v nepremičnino na podeželju, oziroma v turističnem območju ne moremo zaustaviti. Anarhična urbana izgradnja se, z izjemo redkih, predvsem Osrednje-slovenskih območij, nadaljuje. Institucionalne koordinacije (z izjemo oglasov v "Delu"...?) med ponudniki nepremičnin in zainteresiranimi kupci ni. Še manjše pa je zanimanje turističnega gospodarstva za gradnjo, najem in gospodarsko rabo počitniških bivališč (v privatni lasti). Grobe analize anket med lastniki počitniških biva-

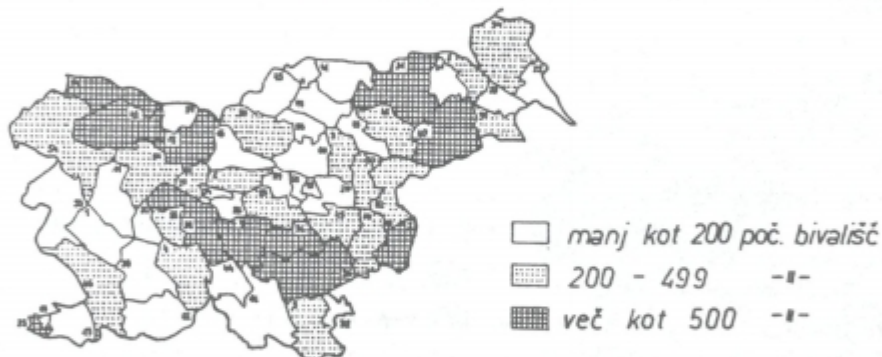
YUGOSLAVIA: SECOND HOMES 1981

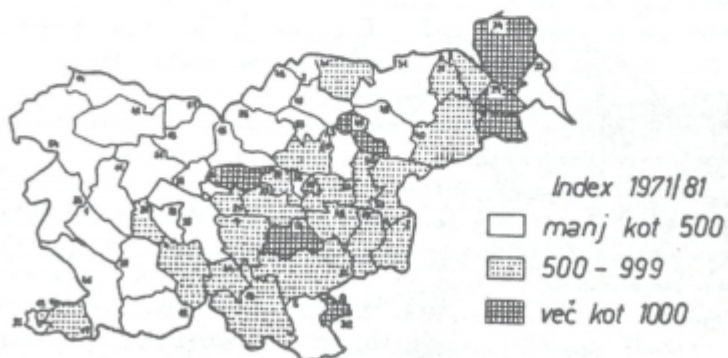
ŠTEVILO POČITNIŠKIH BIVALIŠČ LETA 1971:

ŠTEVILO POČITNIŠKIH BIVALIŠČ LETA 1981:

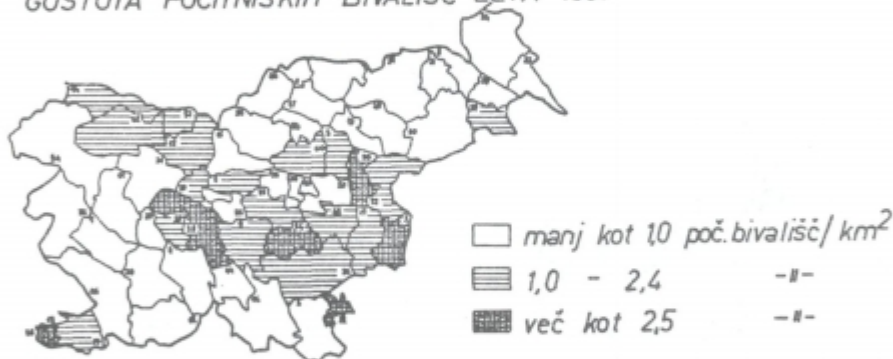
RAST ŠTEVILA POČITNIŠKIH BIVALIŠČ MED LETI 1971 IN 1981:

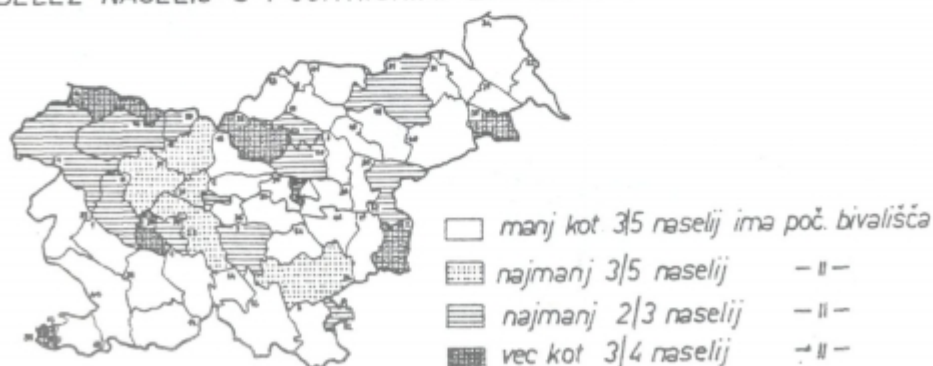
DELEŽ POČITNIŠKIH BIVALIŠČ V STANOVANJSKIH ENOTAH LETA 1981:

GOSTOTA POČITNIŠKIH BIVALIŠČ LETA 1981:

DELEŽ NASELIJ S POČITNISKIMI BIVALIŠČI:

lišč v alpskem svetu kažejo, da so njihove počitniške hiše glede na distanco, turistično infrastrukturo in sezonskost rabe obiskane le 20-30 % dni v letu. In še nekaj: v počitniških bivališčih široko po Sloveniji je več postelj, oziroma prenočitvenih kapacitet kot tisočih v turističnih objektih vseh vrst. Ali je zanemarjanje ene od osnovnih funkcij moderne človeške družbe - rekreacije namreč pri nas v soodvisnosti od proklamiranega cilja socialistične izgradnje, ki stremi k industrializaciji, urbanizaciji (kakšni?) oziroma primarno k proizvodni megalomaniji? Vsakdanja praksa intenzivne gradnje počitniških bivališč potrjuje potrebo po enakovrednosti obravnave vseh sedmih funkcij človeškega življenja v postindustrijski družbi.

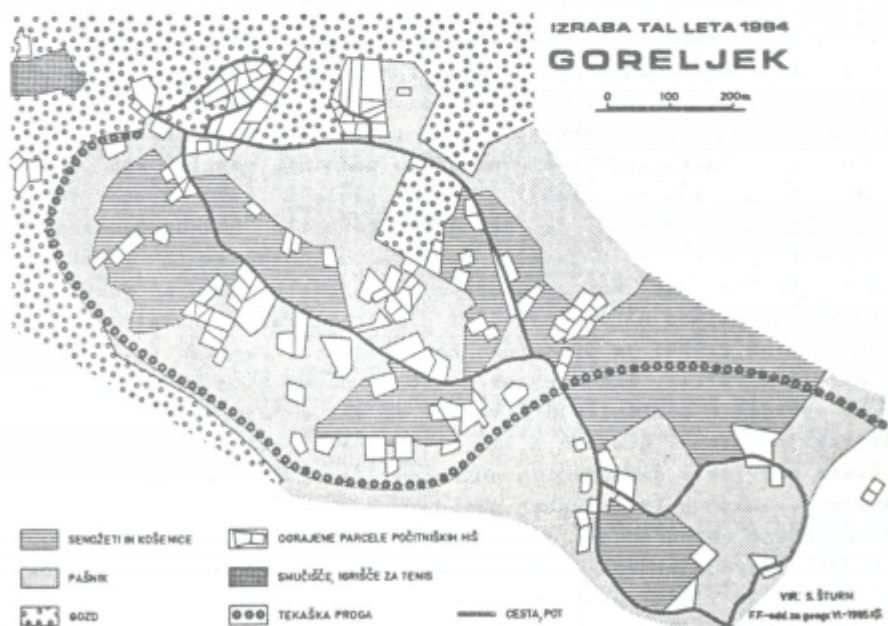
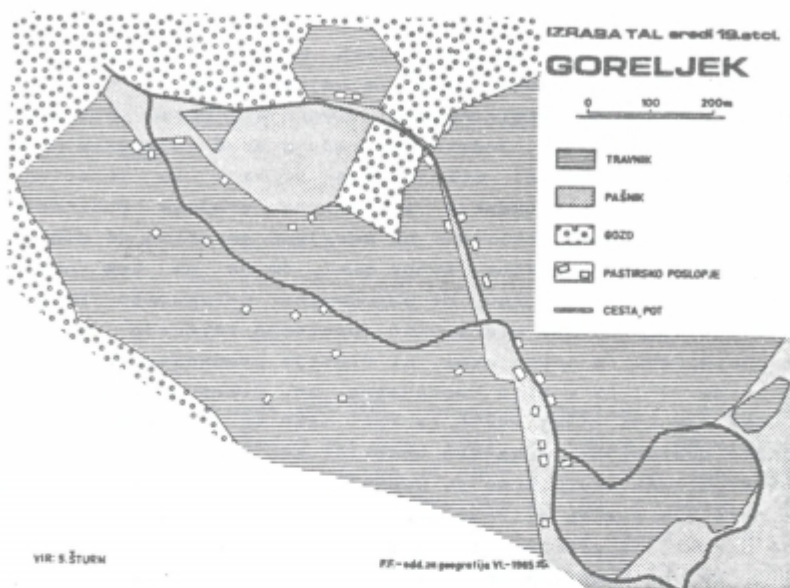
V potencialno demografsko ogroženih območjih so počitniška bivališča lahko faktor in znak stabilizacije demografskih procesov, predvsem v primeru, če s svojo eksistenco omogočajo ohranjanje avtohtonosti poselitve. Imeti počitniško bivališče namreč po drugi plati pomeni živeti v dveh okoljih: kot domačin, ali kot tujec (beri: porabnik) v enem, ali drugem. Funkcije življenja prilagajati občasnemu in stalnemu domu pomeni obremeniti in rabiti tudi druge funkcije prostora (promet, oskrba, infrastruktura). Vprašati se zato moramo, ali ni privlačnost "dveh domov" povezana z različnostjo oblik, ki jih tako življenje ponuja: živeti v urbano-industrijskem območju za nekaj dni in nato prebiti konec tedna v turistično in naravno okolju podetelja (živeti nekaj časa v "agrarni zaostalosti", nekaj časa pa v "vsakdanjiku urbanizacije"). Če srečujemo oscilacije v gradnji "vikendov" po obdobjih, ta ni v povezavi z omenjenim globalnim pritegovalnim dejavnikom (potreba po rekreaciji v moderni družbi!), ampak so oscilacije pri nas predvsem rezultat spremenjenega ekonomskega potenciala v družbi in drugačnosti politike do lastništva nepremičnin.

Eksistenca počitniških bivališč v vseh območjih Slovenije ponuja hipotezo, da ni izrazitih naravnih dejavnikov, ki bi opredeljevali večjo, ali manjšo intenziteto izgradnje. Velikokrat pa je le restriktivna urbana politika tista, ki v nekaterih območjih (v Alpah in v Primorju) onemogoča intenzivnejše gradnje in ustrezno temu izrazitejšee učinkovanje te zvrsti poselitve na urbani izgled naselij, na prevrednotenje centralnosti krajev in oblikovanje novih naselij. Soodvisnosti med obstojem počitniških bivališč in spremenjenimi (edinole zaradi te urbane pridobitve) funkcijami gospodarske

aktivnosti prebivalstva ni moč zaslediti. Deloma je spremenjena in usmerjena v zadovoljevanje potreb lastnikov počitniških bivališč le v turističnih središčih in večjih zaselkih oziroma nanovo oblikovanih naseljih te zvrsti.

Lastniki počitniških bivališč v večini primerov poudarjajo zgledno sodelovanje med domačini in njimi. Posebno se v teh hvalah odlikujejo lastniki počitniških bivališč na planinah in v gorskih vaseh, medtem ko dolinski zaselki počitniških bivališč, s prebivalci tukajšnjih krajev nimajo omembe vrednih stikov. Na splošno vprašanje "ali nudite pomoč domačinom" oziroma "ali vam domačini pomagajo" meni več kot 4/5 lastnikov počitniških bivališč, lociranih v visokogorskem svetu, da je sodelovanje zgledno. Ko pa povprašamo po konkretnih oblikah sodelovanja, pa se stvar zatakne. Predvsem je nemogoče količinsko ali finančno opredeliti to sodelovanje. Nasloniti se moramo na splošen odgovor, da posamezno gospodinjstvo iz počitniške hiše vsako leto sodeluje pri nekaterih opraviilih oziroma z nakupi podpira domačo ekonomijo.

Posebno zanimiva je primerjava med planinami Goreljek, Uskovnica in Zajamniki, pa tudi diferenciacija teh od sosednjih visokogorskih vasi Koprivnik in Gorjuša. Medtem ko kmetje na vseh omenjenih lokacijah počitniških bivališč ponujajo in prodajajo večini (4/5) obiskovalcev svoje pridelke (predvsem mlečne izdelke in meso), pa se obratno, delovno intenzivno sodelovanje pojavlja le na dveh planinah: Uskovnici in Zajamnikih. Lastniki počitniških bivališč tod še posebej poudarjajo svoj prispevek k ohranjanju kulturne pokrajine, saj ne le, da pomagajo pri košnji in spravilu sena ter pri nadzoru črede, temveč celo trde, da je le ob njihovi pomoči bilo moč zadržati pašne površine pred nanje vdirajočim gozdom. Na planini z največjim številom počitniških bivališč v Sloveniji, Goreljku, lastniki počitniških bivališč, razen verbalne pripravljenosti, aktivno ne sodelujejo pri kmečkih opraviilih. Celo več: terenski ogledi in kartiranja kažejo, da ograje okrog lastniških parcel, na katerih stoje razni turistični objekti (počitniški domovi, gostilne, hoteli, počitniške hiše...) in druge dejavnosti obiskovalcev (tek na smučeh, avtomobilski promet...) ovirajo razmah kmetijstva. Pred kratkim opravljena študija (Šturm, 1984) govori celo o "otežkočanju pašne in košnje zaradi ograjenih parcel in neprimerne obnasanja turistov". Kmetje se pritožujejo, da obiskovalci mamijo živino z "darili" (odpadki hrane, sladkarije), zaradi česar se

živina najraje zadržuje okrog počitniških bivališč in ob poteh. Namesto, da bi popasla gozdno travo, se najraje pase na travi, za katero menijo, da bi jo morali kositi. Ograje okrog počitniških bivališč, ki leže ob gozdu, dodatno ovirajo prehod živine iz enega v drug pašni prostor. Zaradi ograjevanja prihaja do relativnega kreenja pašnih površin. V obdobju intenzivne gradnje počitniških bivališč so planino razparcelirali na ograjene parcele, ki dosegajo v povprečju le 500 m² površine. Avtor meni, da je na tem območju okrog deset tisoč metrov ograd, ki neprimerno učinkujejo tudi na druge dejavnosti, predvsem planinstvo. Današnje razmerje med kmetijskimi površinami in površinami, ki služijo prednostno rekreaciji sicer še znaša 77 : 23 v prid kmetijstva, kar dokazujejo tudi kartiranja tega območja (glej karti iz leta 1869 in 1984), na Goreljku, a vendar ugotavljamo dokajšen konflikt med kmetijstvom in turizmom. V alohtonem lastništvu je namreč četrtnina vseh in nekaj manj kot polovica pašnih oziroma travnih površin. V času intenzivne odprodaje parcel, na začetku šestdesetih let, konfliktnih odnosov še ni bilo, saj so kmetje živeli v prepričanju, da bodo, poleg finančne ugodnosti s prodajo parcel, pridobili še nove kupce za lastne kmetijske produkte. Zazidalni načrt za Goreljek (1969), ki je bil odraz te harmonije, je predvidel 150 počitniških bivališč in vrsto spremljajočih objektov. Do realizacije tega projekta pa sploh ni prišlo (tega leta je bilo že 84 počitniških bivališč, ki niso upoštevala zazidalnega načrta), ker so počitniške hiše neustrezno, na najboljših visokogorskih travnikih in pašnikih rastle kot gobe po dežju le po privatni presoji o legi, izgledu idr. Drugo fazo manj harmoničnih odnosov je sprožilo poročilo Vodnogospodarske skupnosti Kranj, ki je objavilo podatke o onesnaženih vodah, ki pritečejo iz Pokljuke. Kot onesnaževalca poročilo omenja predvsem počitniška bivališča na Goreljku, ki nimajo ustrezne kanalizacije. Občinski odlok (1979) je predvidel takojšnjo odstranitev tridesetih počitniških bivališč, izmed katerih jih še danes stoji 27. Lastniki na črno zgrajenih počitniških bivališč se sklicujejo na "pro forma" legalizacijo njihove gradnje s tem ko so jim dodelili hišne številke. Vsaka nadaljnja gradnja teh objektov je po omenjenem odloku ustavljena, Zakon o Triglavskem narodnem parku (6.6.1981) pa izrecno prepoveduje novogradnje, obstoječe počitniške hiše pa obravnava kot dejstvo, Srednjeročni in dolgoročni plan razvoja Triglavskega narodnega parka (1984) podpira razvoj tradicionalnih oblik gospodarjenja in hoje po gorah kot sprejemljivo obliko rekreacije.

THE IMPACT OF SECOND HOMES ON THE TRANSFORMATION OF THE SLOVENE CULTURAL LANDSCAPE

A. Gosar

Summary

With a total of almost 260.000 vacation dwelling units, vacation residences in Yugoslavia are not only a recent development but already a persistent phenomenon of many accessible and attractive portions of Yugoslavia. This is obvious in the cultural landscape where they are highly concentrated. Thus, for example, specially in coastal and alpine areas of Yugoslavia, but also in suburban zones of republic capitals-such as of Belgrad, Zagreb, Ljubljana... and others. The best example of this is the neighbourhood of Yugoslavia's capital where in 1981 among 14 communities six of them were to be found with extreme high numbers of vacation residences and two of them with a density of more than 10 per square kilometer.

In Yugoslavia is the concentration of vacation residences in such large numbers a relatively new development. Suburban zones have rarely had before 1971 such dwelling units. Mostly they have been build along the Dalmatian coast and in tourist centers of the Julian Alps. Around industrial towns they have started to grow since the sixties, but mostly in the recent ten years period. The highest indexes of their growth can therefore be found-for the period 1971-1981 - in the communes of the continent which are usually circling bigger, newly developed economical centres of the region. Examples of Skopje, Banja Luka, Sarajevo, Tuzla, Karlovac, Novo mesto and others can be given.

A small number of vacation residences were built to serve classical recreational functions. In suburban city-zones they have been recently converted to vacation dwellings from agricultural outbuildings which were frequently deserted and are parttime still used

for the s.c. "hobby agriculture." But a large number of second homes consists out of new villa-type buildings. The only exceptions are cottages allong rivers and in the high-mountainous pasture areas. There they predominantly function as pure shelters (during skiing or fishing season).

The background of the existance of them in suburban zones can be traced back through centuries. They were nevertheless an expression of the wealth and power. Today they serve two dominant purposes: to be a hide-away place from the every days citystress and to be, specially in socialist countries, a status symbol and a capital investment. Therefore suburban zones consist of "away from home homes", and "status must have homes".It is very hard to imagine how such a large portion of Yugoslavian citizen and households can be owners of mentioned real estates. Three factors must be considered: the rural-urban exodus until 1973, the wealth growth in average, and the chaos (disorder) in the law and regional planing, aswell as in taxes regulations.

In general a large portion of the communes in the interior, primarily in the vicinity of major cities serve as recreational areas due to the increase in the number of vacation residences. We are reminded that these areas are of greatest attraction and are limited in space. They are constantly reduced by the proliferation of vacation dwelling units. If these areas are to continue to serve a recreational function, those aspects of the space which originally made the area attractive must be preserved.